

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Күнболот АКМАТОВ
Университет	: Кыргыз-Түрк Манас Университети
Багыты	: Тарых
Иштин сыпаты	: Магистирдик иш
Беттердин саны	: XX + 90
Бүтүрүү датасы	: 08.06.2012
Илимий жетекчи	: Проф. т.и.к. Кубат ТАБАЛДИЕВ

Археологиялык булактар боюнча теңир-тоо эрте көчмөндөрүнүн чарбасы

Магистирдик иштин максаты Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн (б.з.ч. VII к. – б.з. VI к.) археологиялык материалдарынын (көрүстөндөр, турак-жайлар жана ал жерлерден табылган табылгалар, аска-таш сүрөттөрү, коргончолор, кенчтер) негизинде алардын комплекстүү чарбасын чагылдыруу болуп саналат. Иштин негизги булактары – Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнө таандык ушул мезгилге чейин казылып, изилденген жана жарыка чыккан басылмалар, казуу учурунда табылып байыркы көчмөндөрдүн чарбалык иш-аракеттерин чагылдырган табылгалар болуп саналат.

Магистирлик ишибиз киришүүдөн, эки бөлүмдөн жана төрт параграфтан, жыйынтык, библиография жана тиркемеден турат.

Киришүүдө алгач теманын актуалдуулугу жана көчмөнчүлүк боюнча белгилүү окумуштуулардын изилдөөлөрү, ой-пикирлери тууралуу сөз болот. Өзгөчө белгилей кетчү нерсе, Н.Н. Чебоксаров, М.П. Грязнов, Г.Е. Марков, Н.Э. Масанов, А.М. Хазанов, С.И. Вайнштейн, С.Е. Толыбеков, К.А. Акишев жана башка белгилүү окумуштуулардын илимий эмгектери магистирдик ишибизге методологиялык багыт берди.

Магистирдик иштин биринчи бөлүмүндө *Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн археологиялык эстеликтерин изилдөө тарыхы* каралат. Аймактын тарыхый эстеликтери тууралуу алгачкы эскерүүлөр орто кылымдарга таандык. Бирок максаттуу илимий изилдөө иштери аймактын Россия империясына кириши менен жана кийинчерек совет бийлигинин орношу менен башталган. М.В. Воеводский, М.П. Грязнов, А.И. Тереножкин

жана өзгөчө А.Н. Бернштамдын изилдөөлөрү Теңир-Тоо археологиясынын өнүгүү этабындагы алгачкы маанилүү кадамдар болуп саналат. Алардан кийин Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн археологиялык эстеликтери тууралуу изилдөөлөр А.К. Кибиров, А.К. Абетеков, Ю.Д. Баруздин, И.К. Кожомбердиев, Ю.А. Заднепровский, Д.Ф. Винник, В.П. Мокрынин, К.И. Ташбаева, К.Ш. Табалдиев, С. Иванов жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Иштин экинчи бөлүмү *Археологиялык булактар боюнча Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн чарбасы* деп аталат жана ал төрт параграфты камтыйт. Алгач Теңир-Тоо аймагынын табигый-географиялык шарттарына мүнөздөмө берилет. Белгилүү болгондой калктын чарбалык иш-аракеттери аны курчаган чөйрөгө жараша, ал эми калктын материалдык маданияты негизги чарбалык иш-аракетке жараша болот. Ошондуктан кайсы бир коомдун экономикасына мүнөздөмө берерден мурун, ал коом орун алган табиятты жакшы билишибиз зарыл.

Бул бөлүмдө магистирлик иштин негизги максаты болгон Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн комплекстүү чарбасын көрсөтүүгө аракет кылабыз. Бизге белгилүү археологиялык булактарды жалпылап карап айрым пикирлерди айтканга аракет кылынат. Албетте, мисалы эрте көчмөндөрүнүн малчылык же дыйканчылык же болбосо металл иштетүү сыяктуу чарбачылыктары жөнүндө өзүнчө бир эмгек жазса болот. Бирок биздин негизги максатыбыз Теңир-Тоо эрте көчмөндөрүнүн комплекстүү экономикасын чагылдыруу менен алардын табиятын, жашоо-тиричилигин таанууга аракет кылуу.

Иштин аягында оюубуз *жыйынтыкталат*. Биздин оюубузча археологиялык булактар жана көчмөнчүлүктүн теориялык, методологиялык жоболору сак жана усун мезгилиндеги малчыларды сөздүн туура маанисинде «көчмөндөр» деп атоого негиз бербейт. Тиешелүү аныктамаларын эске алуу менен жана терминдин шарттуулугун белгилеп биз аларды «жарым көчмөндөр» деп атай алабыз.

Ачык сөздөр: эрте көчмөндөр / чарба / чарбалык-маданий типтер / малчылык / дыйканчылык / аңчылык / кол өнөрчүлүк / жарым көчмөндөр.

ÖZ

Yazar	: Künbolot AKMATOV
Üniversite	: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Tezin niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa sayısı	: XX + 90
Mezuniyet Tarihi	: 08.06.2012
Tez danışmanı	: Prof. Dr. Kubat TABALDİEV

ARKEOLOJİK KAYNAKLARA GÖRE TANRI-DAĞ ERKEN GÖÇEBELERİN EKONOMİSİ

Yüksek Lisans Tezinin amacı, Tanrı-Dağ erken göçebelerin (MÖ. VII y. – MS. VI y.) kapsamlı ekonomik faaliyetlerini arkeolojik kaynakların (kurganlar, yerleşim yerler ve oralarda bulunan buluntular, petroglifler v.s.) temelinde yansıtmaktır. Fakat bugünkü arkeolojik kaynaklar saka ve usun boyların çeşitli ekonomik faaliyetlerini muntazam şekilde gösteremez. Çünkü, eski toplumların sosyal ve ekonomik hayatlarını araştırırken en önemli arkeolojik kaynak olan eski yerleşim yerler, Tanrı-Dağlarında yeterli kadar araştırılmamıştır. Bu yüzden Tanrı-Dağ arkeolojisindeki aktüel meselelerden biri de erken göçebelerin yerleşim yerlerini bulmak ve araştırmaktır.

Tanrı-Dağ erken göçebelerin kültürü kurganlar ve orada bulunan buluntuların esasında nitelenmektedir. Bugüne kadar saka ve usun boylarına ait iki bine yakın kurganlar kazılmıştır. Bu yüzden erken göçebelerin ölü gömme adetleri hakkında yeterli derecede bilgiler mevcuttur. Belli olduğu gibi din ve ölü gömme adetine uyarak, saka ve usunlar ölülerin yanına *belirli* bir şeyler (seramik kaplar, ritüel yemek, silahlar ve süs eşyaları) koyarlardı. Ona rağmen kurganlardaki monoton eşyalar bazen çeşitli ekonomik faaliyetler hakkında fikir veren araçlı bilgileri içermektedirler. Örneğin, sakaların tarım ile uğraştıklarını belirtmekte saman kerpiçleri, seramik kapların dibine yapışmış darılar göstermektedir. Demek titizlikle yapılan ve etraflı araştırmalara göre erken göçebelerin kurganları ve orada bulunan buluntulara dayanarak onların kapsamlı ekonomisini yansıtmak mümkündür.

Tanrı-Dağ erken göçebelerin ekonomisi ile ilgili yapılan çalışma: giriş, iki bölüm ve dört alt bölüm, sonuç, bibliyografi ve tablolar üzerine tesis edilmiştir.

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için tezin *giriş* kısmında ünlü bilim adamları tarafından geliştirilen göçebelik boyunca temel teoriler ele alınmıştır. Özellikle N.N. Çeboksarov, M.P. Gryaznov, G.E. Markov, N.E. Masanov, A.M. Hazanov, S.İ. Vaynşteyn, S.E. Tolibekov, K.A. Akişev'in çalışmaları bizim tez yazmamızda metodolojik yön oldu.

Çalışmanın *birinci bölümü* Tanrı-Dağ erken göçebelerin arkeolojik eserlerini araştırma tarihine ayrılmıştır. Bilindiği gibi sistemli ilmi arkeolojik araştırmalar XX yüzyılın 20-30 yıllarında M.V. Voevodskiy, M.P. Gryaznov'un kazıları ile başlamıştır. Fakat Kırgızistan arkeolojisinin temelinde A.N. Bernştam durmaktadır. Tanrı-Dağ göçebelerin kültürü hakkında ilk genel çalışmalar A.N. Bernştam'a aittir. 1940-1990 yıllarına kadar erken göçebelerin arkeolojik eserleri A.K. Kibirov, A.K. Abetekov, Yu.D. Baruzdin, I.K. Kocomberdiev, Yu.A. Zadneprovskiy, D.F. Vinnik, M.P. Mokrının v.b taraflarından araştırılmıştır. Son yıllarda erken göçebe kültürünün her hangi meseleleri boyunca K.İ. Taşbaeva, K.Ş. Tabaldiev ve S. İvanov'un makaleleri yayınlanmıştır.

Çalışmanın *ikinci bölümünde* arkeolojik kaynaklara dayanarak saka ve usun göçebelerin çeşitli ekonomik faaliyetleri hakkında bahsedilir. Bilindiği gibi coğrafi ve doğal koşullar insanların ekonomik faaliyetlerin oluşma ve işlenmesine büyük etkisi vardır. Bu yüzden önce Tanrı-Dağların doğal koşulları hakkında söz olacak.

Arkeolojik kaynaklar gösterdiği gibi Tanrı-Dağ erken göçebelerin ekonomisinin temeli *yarı göçebe hayvancılık* idi. Ekonomik hayatlarında önemli bir yeri olan ve en çok beslenen hayvanlardan olan atların ulaşım, beslenme ve savaş aracı olarak çok önemli bir yer aldığını söyleyebiliriz. Sakaların ve usunların besledikleri hayvanlar arasında atlardan başka koyun, sığır, keçi ve deve de gelmektedir. Ancak hiçbir ekonomik faaliyet tek başına toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayacağı gibi Tanrı-Dağ erken göçebeleri diğer ekonomik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Bu itibarla belirli ölçülerde tarım, avcılık ve zanaat de ekonomik faaliyetlerinin içinde yer almıştır.

Çalışmanın *sonucunda* arkeolojik kaynaklar erken göçebelerin ekonomisi kapsamlı olduğu ve bu yüzden onları yarı göçebeler diye nitelendirmek doğru olduğu belirlenir.

Anahtar sözcükler: erken göçebeler / ekonomi / ekonomik-kültürel tipler / hayvancılık / ziraat / avcılık / zanaat / yarı göçebeler.

АБСТРАКТ

Подготовил	: Кунболот АКМАТОВ
Университет	: Кыргызско-Турецкий Университет Манас
Направление	: История
Степень работы	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: XX + 90
Дата окончания	: 08.06.2012
Научный руководитель	: Проф. к.и.н. Кубат ТАБАЛДИЕВ

Хозяйство ранних кочевников Тенир-Тоо по археологическим источникам

В магистерской работе отражается комплексная экономика ранних кочевников Тенир-Тоо на основе изучения их археологических материалов. Основными источниками работы являются находки из погребений и поселений, наскальные рисунки и клады бронзовых изделий. При этом следует заметить что, археологические материалы, характеризующие разные виды хозяйственной деятельности ранних кочевников представлены не равномерно. Это связано с тем что, поселения, отражающие реальный быт их обитателей на территории Кыргызстана практически не изучены. Культура ранних кочевников Тенир-Тоо характеризуется, в основном, на основе изучения их погребальных сооружений и обнаруженных там находок. Погребальный инвентарь, каким богатым и пышным не был, не может полностью отразить быт древних людей, поскольку помещение предметов в могилу вместе с умершим, продиктовано ритуальными соображениями и поэтому почти всегда однообразен. Однако не стоит недооценивать данные из погребений при изучении быта и хозяйства древних обществ. Однообразный погребальный инвентарь часто содержит немало косвенных информации свидетельствующих о наличии комплексной экономики у ранних кочевников. Например, о занятии земледелием ранних кочевников Тенир-Тоо косвенно свидетельствуют гуваляки, остатки просо прилипшие ко дну керамических сосудов и т.д. На основе изучения данных из погребений и других археологических источников мы попытаемся отразить комплексный характер экономики ранних кочевников Тенир-Тоо в I тысячелетии до н.э. и первой половине I тысячелетия н.э.

Магистерская работа состоит из введения, двух глав и четырех подглав, заключения, списка использованной литературы, списка сокращений и таблиц.

Во *введении* обосновывается актуальность выбранной темы, определяются цели и рассматриваются теоретические основы кочевниковедения разработанные этнографами и археологами. В этой связи следует отметить исследования Н.Н. Чебоксарова, М.П. Грязнова, Г.Е. Маркова, Н.Э. Масанова, А.М. Хазанова, С.И. Вайнштейна, С.Е. Толыбекова, К.А. Акишева и других ученых послужившие методологическим ориентиром данной работы.

Первая глава *«История исследования археологических памятников ранних кочевников Теңир-Тоо»*. В истории изучения археологических памятников Теңир-Тоо можно выделить несколько этапов. Первый этап характеризуется первоначальным накоплением археологических материалов полученных благодаря поступлению случайных находок и проведению небольших раскопок курганов любителями древности. Целенаправленные научные исследования начались с раскопок усуньских курганов в буранинской и челпекской могильниках в 1928-1929 гг. В.М. Воеводским и М.П. Грязновым. После них археологические памятники разных эпох, в том числе и ранних кочевников, изучались А.Н. Бернштамом. Именно ему принадлежат первые обобщающие труды по истории и археологии кочевников Теңир-Тоо. Важный вклад в исследование памятников ранних кочевников внесли А.К. Кибиров, А.К. Абетеков, Ю.Д. Баруздин, И.К. Кожомбердиев, Ю.А. Заднепровский, Д.Ф. Винник, М.П. Мокрынин и др. Из последних работ следует отметить статьи и монографию К.И. Ташбаевой, К.Ш. Табалдиева и С. Иванова содержащие весьма ценные и новые сведения по археологии ранних кочевников Теңир-Тоо.

Вторая глава *«Хозяйство ранних кочевников Теңир-Тоо по археологическим данным»* посвящена отражению комплексной экономики ранних кочевников на основе их археологических памятников. Общепринято, что фактор среды оказывает прямое влияние на становление и функционирование хозяйственных систем. Поэтому прежде чем приступить к рассмотрению хозяйства ранних кочевников характеризуется природно-климатические условия Теңир-Тоо.

Как показывают разнообразные археологические источники основу хозяйства ранних кочевников Теңир-Тоо составляло полукочевое скотоводство. Ведущими видами домашних животных были лошадь и овца. Разводили также крупный рогатый скот, козы и верблюды. Отличительной чертой хозяйства саков и усуней является то что скотоводство

сочеталось с земледелием. Судя по многочисленным сценам охоты в наскальных рисунках немалое значение имела и охота.

В *заключении* подводятся итоги магистерской работы и высказываются некоторые соображения о форме хозяйства ранних кочевников Теңир-Тоо.

Ключевые слова: ранние кочевники / хозяйство / хозяйственно-культурные типы / скотоводство / земледелие / охота / ремесло / полукочевники.

ABSTRACT

Author	: Kunbolot AKMATOV
University	: Kirgiz-Turkish Manas University
Specialization	: History
Degree thesis	: Master's thesis
Number of pages	: XX + 90
Graduation date	: 08.06.2012
Supervisor	: Prof. Dr. Kubat TABALDIEV

THE ECONOMY OF EARLY NOMADS OF TENIR-TOO ACCORDING TO THE ARCHAEOLOGICAL SOURCES

The master's thesis is devoted to the analysis of complex economy of early nomads on the basis of archaeological data. It is necessary to notice that, the archaeological materials characterizing different forms of economic activities of early nomads aren't presented equal. First of all it is connected with insufficient and poor researches of settlements, which can reflect family life and economy of ancient people. The archaeological tradition that relates to the nomad cultures, as developed in ex Soviet Union including Kyrgyzstan has been mainly based on funerary remains. However it isn't possible to reconstruct the economy of ancient societies completely on the basis of funerary remains, as location of objects to the tomb dictated by ritual consideration. Therefore funerary remains are always monotonous. But there are rare in occurrence multifaceted indirect facts in tombs. For example, adobes and remains of millets stuck to a bottom of ceramic vessels are indirectly testifying about occupation with agriculture of nomads. On the basis of studying of the data from burials and other archaeological sources we will try to reflect complex character of economy of early nomads of Tenir-Too in I millennium BC and first half I millennium AD.

Master's thesis consist of the introduction, two chapters and four sections, conclusion, bibliography, the list of abbreviation and tables.

In *introduction* the urgency of the chosen theme is proved, the purpose of master's thesis is defined and theoretical footing of nomadism is considered. Thereupon it is necessary to note N.N. Cheboksarov's, M.P. Grjaznov's, G.E. Markov's, N.E. Masanov's, A.M. Hazanov's, S.I.

Weinstein's, S.E. Tolybekov's and K.A. Akishev's works which serve as a methodological basis of the given work.

Chapter 1 is devoted to the history of study of archaeological monuments of Tenir-Too's early nomads. In the history studying of archaeological monuments it is possible to mark some stages. The first stage is characterized by initial accumulation of archaeological materials received because of stray finds and carrying out of small excavation of barrows by dilettantes. Purposeful scientific researches have begun with excavation of wusun barrows in Burana and Chelpek burial grounds in 1928-1929 by V.M. Voevodsky and M.P. Grjaznov. After them archaeological monuments of different epoch including early nomads, were studied by A.N. Bernshtam. The first generalizing works on history and archeology of nomads of Tenir-Too are issued from A.N. Bernshtam's pen. Also A.K. Kibirov, A.K. Abetekov, J.D. Baruzdin, I.K. Kozhombardiev, JU.A. Zadneprovsky, D.F. Vinnik, M.P. Mokrynin made an important contribution to studying of early nomads monuments. From the latest works on a considered theme it is necessary to note the works K.I. Tashbaeva, K.Sh. Tabaldiev and S. Ivanov which contain valuable and new data on archeology of early nomads of Tenir-Too.

Chapter 2 is devoted to the study of economy of Tenir-Too's early nomads on the basis of archeological monuments. It is commonly that the environment exerts influence on formation and function of economic systems. Therefore at first it is characterized natural conditions of Tenir-Too.

Archeological data show that a basis of an economy of early nomads of Tenir-Too was seminomadic cattle breeding. The horse and a sheep were leading kinds of domestic animals. Horned cattle, goats and camels also were bred. A distinguishing feature of economy of saka and wusun is that that the cattle breeding were combined with agriculture. Judge by numerous scenes of hunting in petroglyphs early nomads frequently hunted.

In *conclusion* master's thesis is summed up and expressed some observations about the form of economy of early nomads.

Key words: early nomads / economy / economic-cultural types / cattle-breeding / agriculture / hunting / handicraft / seminomads.